

Taal, macht en identiteitspolitiek: een kritische blik op Gijs van Oenen's *Culturele veldslagen*

Karen Vintges

Krisis 2023, 43 (1): 180-185.

Review of Gijs van Oenen (2022) *Culturele veldslagen: Filosofie van de culture wars*. Amsterdam: Boom

Keywords

Power, Discourse, Identity politics, Queer, Woke

DOI

<https://doi.org/10.21827/krisis.43.1.40981>

Licence

[This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License \(CC BY 4.0\). © 2023 The author\(s\).](#)

Taal, macht en identiteitspolitiek: een kritische blik op Gijs van Oenen's *Culturele veldslagen*

Karen Vintges

Emancipatie is goed, identiteitspolitiek is fout, zo luidt de strekking van *Culturele veldslagen: Filosofie van de culture wars*, het recente boek van politiek filosoof Gijs van Oenen. Kritiek op identiteitspolitiek – vooral die in de “woke” vorm – is vandaag de dag niks bijzonders. Ook de analyse van Van Oenen dat er net zo goed een identiteitspolitiek van rechts als van links bestaat is niet nieuw, evenmin als zijn “oplossing” – namelijk liberalisme en de rechtsstaat. Beide treffen we bijvoorbeeld aan bij Anthony Appiah's *The Lies That Bind: Rethinking Identity* (2019). Nieuw is wel dat Van Oenen – die zich afficheert als links intellectueel – hierbij etiketten gebruikt die momenteel gangbaar zijn in de hoek van alt-right. De termen “cultuur-marxisme” en “culture wars” – zie de titel van zijn boek – worden door Van Oenen gepresenteerd als neutraal, maar het is de vraag wat hij daarmee binnenhaalt.

“Culturele veldslagen”, aldus Van Oenen, die zich in zijn boek beperkt tot de westerse wereld, gaan over “culturele waardering en erkenning” en voeren onder andere strijd rondom kwesties als “seksualiteit, gender, (post)kolonialisme en milieu” (8). Voorbeelden zijn de MeToo- en Black Lives Matter-bewegingen, de opkomst van lhbtqi+, en de bestorming van het Capitool door aanhangers van Donald Trump op 6 januari 2021. In de Verenigde Staten komen de zogenoemde culture wars nu in de buurt van wat je een heuse burgeroorlog zou kunnen noemen, ook rondom de wapenwetten en het recht op abortus, aldus Van Oenen. In zijn boek traceert hij de brandstof voor deze culture wars voornamelijk terug tot de jaren zestig. Met de opstanden in die tijd tegen het traditionele gezag doen zich krachten van emancipatie en democratisering voelen. Groepen die dan nog steeds als afwijkend worden gezien, en negatief worden gestigmatiseerd, beginnen rond eind jaren tachtig zich negatieve etiketten toe te eigenen “als teken van zelfbewustzijn en assertiviteit”. Van negatief stigma worden deze labels omgevormd tot een positieve identiteit die “personen of groepen aan zichzelf toekennen” (25). Die identiteit wordt verbonden met bepaalde politieke stellingnames en als wapen in de politieke strijd ingezet. Taalgebruik speelt daarbij een cruciale rol (vergelijk bijvoorbeeld het bezigen van het persoonlijk voornaamwoord “hen” in plaats van “zij” of “hij”, voor wie zich identificeert als non-binair).

Naast de in de jaren negentig ontstane linkse identiteitspolitiek, van “vrouwen, mensen van kleur, lhbtqi+’ers, immigranten, vluchtelingen enzovoorts” (250) zien we vandaag ook identiteitsclaims en de ontwikkeling van een eigen vocabulaire ontstaan bij rechts, aldus Van Oenen. Er zijn daarmee volgens hem in feite drie kampen ontstaan in de culture wars, namelijk het linkse, het rechtse én het liberale kamp, waarbij de laatste neutraliteit claimt en elke waardekeuze ziet als een private aangelegenheid. Van Oenen’s aanname dat de opkomst van linkse identiteitspolitiek wortelt in de jaren zestig, met hun golf van emancipatoire bewegingen – zoals de burgerrechtenbeweging, feminisme, verzet tegen de oorlog in Vietnam – lijkt passend. Maar dan volgt een heel betoog over de opkomst van “Theorie” die de aanjager zou zijn geweest van identiteitspolitieke bewegingen. “Theorie” is hier een noemer voor postmodern deconstructivisme, die Van Oenen ontleent aan het boek *Cynical Theories* (2020) van Helen Pluckrose en James Lindsay. Waar deze auteurs het postmodernisme als pretentieuze onzin wegzetten, houdt Van Oenen vast aan de bevrijdende werking van dit oorspronkelijk Franse denken – van Derrida, Lyotard, Foucault – dat ontregelt, gangbare beperkingen van taal en discipline doorbreekt en laat zien hoe taal en kennis altijd verweven zijn met macht. De “uitbarsting” van “Theorie”, is volgens Van Oenen een onomkeerbare “gebeurtenis”, met als startpunt de lezing van Derrida in oktober 1966 aan Johns Hopkins University in de VS. “Theorie” zou een “krachtige emancipatoire impuls” hebben gegeven, die echter effectief is ingekapseld vanaf midden jaren zeventig door neoliberale krachten. Maar de hedendaagse culture wars zouden niet bestaan zonder “Theorie”, aldus Van Oenen (52). “Door het optreden van dit Event krijgen de culture wars in de jaren zestig en zeventig een radicale en ontregelende wending” vanuit een heroriëntatie op de constellatie van taal, seksualiteit, waanzin en macht (80).

Op haar beurt heeft “Theorie” weer alles te maken met haar voorloper, het “cultuurmarxisme”, aldus Van Oenen. Waar de term “cultuurmarxisme” voor rechtse auteurs – zoals Jordan Peterson en in Nederland Paul Cliteur – staat voor de doelbewuste strategie van intellectuelen om de cultuur te infiltreren met gevaarlijke ideeën uit de hoek van hedendaagse identiteitspolitiek, staat “cultuurmarxisme” voor Van Oenen voor een stroming van het marxisme die sinds de jaren twintig en dertig cultuur serieus begon te nemen. Maar net als rechts-populisten legt ook hij een link met de huidige identiteitspolitiek. Door marxisten, zoals Antonio Gramsci werd cultuur – in de vorm van media, wetenschap, kunst, seksualiteit en gezin – aangewezen als politiek strijdtoneel, omdat de heersende subjectiviteitsvormen van de onderdrukkende

maatschappelijke orde zich daar zouden reproduceren. “Het cultuurmarxisme is zodoende onderdeel van een strijd om identiteit” (57). De samenhang met “Theorie” is volgens Van Oenen daarmee duidelijk: de postmodernen namen in de jaren zestig van het “cultuurmarxisme” de idee van een strijd om de culturele hegemonie over en radicaliseerden die verder. Een belangrijk onderscheid, namelijk dat voor marxisten culturele hegemonie een middel is tot omverwerping van de staat en het kapitalisme, terwijl het identiteitspolitieke bewegingen gaat om een strijd om erkenning van meerdere identiteiten, wordt door Van Oenen hier vreemd genoeg buiten beschouwing gelaten.

Ook de term “culture wars” – die teruggaat tot Gramsci – wordt vandaag de dag door rechts ingezet om de urgentie van haar agenda aan te geven: er zou een apocalyptische strijd gaande zijn, met als inzet het voortbestaan van de beschaving. De noodzaak van een “cultuuroorlog” tegen identiteitspolitiek, woke en “cultuurmarxisme” is zelfs tot kernstuk geworden van rechtse bewegingen en partijen, die elkaar over de hele wereld daarop vinden. Maar voor Van Oenen is de term “culture wars” gewoon een aanduiding van de strijd tussen linke en “rechtse identiteitspolitiek”, waaronder hij ook de “indirecte intellectuele vormen” daarvan verstaat.

In opeenvolgende hoofdstukken bespreekt hij in dit verband denkers uit de hoek van het existentialisme, de kritische theorie, de dekolonisatie en burgerrechtenbeweging en de vrouwenbeweging, en niet te vergeten de “Theorie”-auteurs Derrida, Foucault, Lyotard, en Deleuze, maar ook rechtse denkers zoals Rand, Aron, en Hayek komen aan bod. Ook bredere ideologische stromingen worden behandeld in de hoofdstukken 4, 5 en 6, zoals het seventies-gevoel van de tegencultuur en het daaruit ontwaken in de jaren tachtig. Deze hoofdstukken geven het boek het karakter van een algemener soort *intellectual history* en zijn zeker interessant voor wie geïnteresseerd is in de bredere tijdgeest van die jaren.

Maar met de hoofdstukken 7 en 8 zijn we dan weer terug bij Van Oenen’s focus: de identiteitspolitiek die zich vanaf de jaren negentig ontwikkelde, in het bijzonder rond “kwesties van feminisme en seksualiteit”, die in de woorden van Van Oenen “de kern [vormen] van mijn analyse van de culturele veldslagen, in het bijzonder in verband met identiteit en identiteitspolitiek” (186). In deze context komt het werk *Justice and the Politics of Difference* (1990) van de feministische politiek filosofe Iris Marion Young ter sprake, en ook het feministisch manifest van de Combahee River Collective (1977). Beide teksten worden doorgaans gezien

als de eerste programmatische verwoordingen van identiteitspolitiek, maar volgens Van Oenen bevatten zij alleen een kritiek op de ongelijke behandeling van minderheden – dat terwijl Young's beroemde slothoofdstuk "City Life" toch een affirmatie van verschillen propageert. Ook het queerdenken is in feite geen identiteitspolitiek volgens Van Oenen, omdat elke etikettering van identiteiten van de hand wordt gewezen. Butler, die geldt als de theoreticus van de queerbeweging, opende, in de geest van Foucault, de aanval op elke vorm van categorisering van seksuele identiteit en propageerde om die vloeibaar en meervoudig te houden, oftewel queer. Maar het gaat hier om een wat sneue beweging volgens Van Oenen: omdat queer tegen elke normativiteit is, kan ze niet strijden voor bepaalde vormen van sociale rechtvaardigheid – queer kan zelf nooit tot norm worden. Ook haar strijd tegen de heteronormativiteit is vergeefs, want voor de voortplanting zijn immers hetero contacten nodig – aldus Van Oenen, die hier een merkwaardige sprong maakt van "is" naar "ought". Echt foute identiteitspolitiek in de ogen van Van Oenen kenmerkt zich met name door – de in de jaren negentig ontstane - verbinding van identiteitsclaims met politieke correctheid, zoals we die ook zien in het "programma" van het multiculturalisme.

Tot slot gaat Van Oenen nader in op "rechtse identiteitspolitiek", waaronder hij de bestorming van het Capitool op 6 januari 2021 vat, en algemener de ideeën van trumpianen dat Amerika moet worden terugveroverd op wat de christelijke Bijbel, het witte gezin, de gewone hardwerkende man volgens hen bedreigt (222). De linkse en rechtse posities in de culturele veldslagen kennen volgens Van Oenen "een hoge mate van symmetrie". Beide eisen erkenning van hun identiteit en "beide partijen in de culturele veldslagen zijn wars van liberalisme en van burgerlijkheid" (245). Dit geldt al helemaal voor de wokebeweging, "een voortzetting van de politieke correctheid en identiteitspolitiek met andere middelen" (247). "Woke", letterlijk waakzaamheid, kenmerkt zich door het aanklagen van onrecht en onderdrukking gepaard aan de eis, aldus Van Oenen, dat de geprivilegieerden zich voorlopig gedeisd houden: de bevoorrechte witte cis-man moet nederig zijn en schuld bekennen. Sanctie bij uitstek van de woke community is het cancellen, de "hedendaage vorm van ex-communicatie", oftewel "de fatwa van de westerse wereld" (251). Woke stelt zich op als "keurmeester", waarmee het een "hedendaagse incarnatie is van de 'partijlijn', de uitoefening van informele en aan iedere controle onttrokken politieke conformiteitsdwang" (254). De filosofie van woke ontkent – anders dan het

liberalisme – de principes van tolerantie en laat geen ruimte voor tragiek en ambiguïteit. Een verdere polarisering van de cultuur is volgens Van Oenen daarmee onvermijdelijk.

Maar doet Van Oenen met zijn betoog daar niet zelf een schepje bovenop? Om te beginnen is het spreken van linkse én rechtse identiteitspolitiek misleidend. Waar identiteitspolitiek strijdt om de erkenning van gemarginaliseerde groepen en voor een emancipatie van minderheden, zoals Van Oenen zelf ook stelt, staat wat hij rechtse identiteitspolitiek noemt voor een hedendaagse conservatieve beweging die wil behouden wat gangbaar was – Bijbel, gezin en de dominante rol van de man. Ook de inzet van “cultuurmarxisme” en postmodern deconstructivisme (of zoals hij wil: “Theorie”) is totaal verschillend. Van Oenen’s koppeling van beide, die ook in alt-rightkringen gebruikelijk is, is daarmee op zijn zachtst gezegd merkwaardig. “Cultuurmarxisme” en “culture wars” – en dit geldt ook voor de term “woke” – zijn vandaag de dag *weaponized* begrippen, bedoeld voor het aanwakkeren van conflict, om niet te zeggen oorlogshitsing, en ze zijn ook als zodanig in het Nederlandse taalgebied geïntroduceerd door Cliteur c.s. in de bundel *Cultuurmarxisme, er waart een spook door het Westen* (2018). Het gaat de auteurs vooral om “het gevaar” van hedendaagse identiteitspolitiek. Om vijandschap aan te wakkeren en een samenzwering te suggereren wordt het begrip “cultuurmarxisme” gelanceerd, om zo mee te liften op de alom aanwezige afkeer van marxisme en socialisme. Maar het gaat hier om een koppeling die (alle soorten) marxisten een gruwel is. Voor hen staat linkse identiteitspolitiek haaks op het marxistische uitgangspunt dat een collectief front tegen het kapitalistische blok beslissend is. Marx dus in plaats van Nietzsche – een filosoof die Van Oenen gevoegelijk weglaat als bron van “Theorie”.

Wel komt het werk van Foucault herhaaldelijk aan bod bij Van Oenen. Meestal gaat het daarbij om het vroege en middenwerk, over waanzin en seks, waarin Foucault oponeert tegen classificaties en een vrij woekeren van seksuele energieën bepleit. Over Foucaults latere werk lezen we jammer genoeg weinig, want daarin komt juist een zinnig perspectief naar voren op de door Van Oenen zo verfoeide identiteitspolitiek. Foucault schreef meerdere werken over seksualiteit, waarin seks meer naar de zijlijn verdween en waarin identiteit juist naar voren wordt geschoven, in de zin van een ethische zelfvormgeving – ethos – in de context van een collectief: religieuze groeperingen, filosofische scholen of sociale bewegingen. Het ethos is nadrukkelijk collectief gesitueerd bij Foucault en houdt tegelijkertijd een voortdurende stilering en constructie in, in plaats van een essentie. Van Oenen miskent deze pointe volledig.

Maar vooral slaat hij de plank mis waar hij het werk van Foucault op één lijn stelt met dat van de radicale conservatief Schmitt. Diens these dat het politieke draait om het vriend-vijandonderscheid, legt alle nadruk op strijd en oorlog, en ook voor Foucault zou gelden dat burgeroorlog de kern der dingen is. Maar Foucault duidt met die term op het feit dat er onder de oppervlakte altijd een strijd gaande is tussen met elkaar concurrerende opvattingen en wereldbeelden. Het gaat hem geenszins om een schmittiaanse affirmatie van de noodzaak daarvan, zoals Van Oenen hem toedicht waar hij stelt dat Foucault een militante positie inneemt in de culture wars (39). Met zijn repertoire van “culture wars” en “burgeroorlog” accentueert Van Oenen een oorlogszuchtig verhaal, en dit terwijl hij er steeds op wijst hoe taal in feite machtswerkingen heeft. Het hanteren van deze termen draagt alleen maar bij tot de rechts populistische gedachte dat zich momenteel iets ernstigs voltrekt, vaak in apocalyptische termen geduid zoals we dat zien bij de Canadese psycholoog Jordan Peterson, die meent dat de beschaving op het spel staat met de toelating van gender nonsens als lhbtqi+- en non-binariteit. Waarom niet in plaats van oorlog en strijd het perspectief van een machtsdynamiek en machtsevenwicht hanteren zoals we die juist aantreffen bij Foucault? En zitten we niet precies in de aanloop daartoe, nu gemarginaliseerde groepen duidelijk van zich doen spreken?

Dankwoord

Met dank aan Cris van der Hoek en Liesbeth Schoonheim.

Biografie

Karen Vintges is Associate Researcher at the Amsterdam Institute for Humanities Research of the University of Amsterdam. She published among others *Philosophy as Passion. The Thinking of Simone de Beauvoir* (Indiana University Press, 1996 / originally in Dutch, 1992); *Feminism and the Final Foucault*, ed. by D. Taylor & K. Vintges (Illinois University Press, 2004), *A New Dawn for the Second Sex* (Amsterdam University Press 2017).